

Az új, demokratikus ellenzék Lengyelországban

Michnik Ádám kiemelkedő tagja a fiatal és kevésbé fiatal lengyelek ama csoportjának, amely az elmúlt években új indulást adott hazájában az ellenzéki gondolkodásnak és mozgolódásnak. Képzettsége szerint történész (állami állás nélkül). A baloldal és a katolicizmus viszonyáról írott könyve nemrégiben jelent meg Párizsban, a «Kultúra» lengyelnyelvű kiadó gondozásában. Könyvének francia kiadása előkészületben van.

Alábbi írása magyar szempontból különösen tanulságos, mert valami olyasmit tartalmaz, ami nálunk úgyszólván már évtizedek óta hiánycikk: belpolitikai gondolkodást. Ugyanakkor a magyar és a lengyel helyzet különbözőségére is ráirányítja a figyelmet. Ugyanis kiderül belőle, hogy Lengyelországban az ötvenes évek közepe óta megszokás nélkül működnek politikai erők, politikai programmal. Michnik írása e többévtizedes politikai cselekvés tanulságait vonja le.

Elemzésének a szerző személyes kiállása ad különleges nyomatékot. Az 1968. évi varsói diáklázadással kapcsolatban Michnik Ádám már egyszer hosszabb börtönbüntetést szenvedett (még alig múlt húszéves akkoriban). 1976 őszén és 1977 elején több hónapot töltött Nyugat-Európában, s ennek során minden lehető módon a nyilvánosság elé tárta a lengyel társadalom problémáit az ellenzék megvilágításában. Interjúk tucatjait adta, gyűléseken szólalt fel, Europa nevezetesebb politikai személyiségeivel

tárgyalt. Útjának egyik emlékezetes pontja, hogy résztvett az 1956-os események huszadik évfordulója alkalmából Párizsban rendezett háromnapos magyar-lengyel tudományos konferencián; alábbi dolgozatát éppen erre az alkalomra készítette.

Michniket nem sokkal hazautazása után a lengyel hatóságok vizsgálati fogságba vetették, majd 1977 nyarán az általános politikai amnesztia keretében az ellene indított eljárást is beszüntették.

Alábbi írása először francia nyelven jelent meg az Esprit 1977 januári számában. Magyar fordítását első ízben a párizsi Irodalmi Ujság 1977 május-júniusi száma közölte.

Itt jegyezzük meg, hogy az 1976. őszi magyar-lengyel konferencia anyagát 1978 januárjában könyvalakban megjelentette a párizsi Seuil kiadóvállalat «A második októberi forradalom: 1956 Varsó-Budapest» címen francia nyelven. A konferencia anyagának egy még teljesebb magyarnyelvű kiadása is előkészületben van.

A Lengyel Október néven ismert események a maguk idején alapos reményt nyújtottak arra, hogy a kommunista rendszer fejlődésre képes. A remény két elképzelésben - mondjuk két evolúciós koncepcióban - öltött testet. Az egyiket «revizionistának» nevezzük el, a másikat «neopozitivistának».

A revizionista felfogás elképzelése az volt, hogy a párton belül lehetséges bizonyos előrehaladás, evolúció. Habár e felfogás sohasem testesült meg politikai program formájában, implicite azt sugallta, hogy a hatalom gyakorlata humanizálódhatik, demokratizálódhatik, s hogy a hivatalos marxista elmélet gazdagodhatik, magába hasoníthatja az emberi és társadalomtudományok korszerű elemeit. A revizionisták a kommunista párton s a marxista elméleten belül kívántak hatni. «Belülről» óhajtottak résztvenni ennek az elméletnek, s ennek a pártnak a demokratizmus, a józan emberi észjárás felé

irányuló fejlesztésében. Hosszabb távlatban oda hatott volna a tevékenységük, hogy a párt élére felvilágosodott vezetők kerüljenek, elméletét pedig haladó eszmék irányítsák. Az eszmeáramlat egyik legjellegzetesebb képviselője, Wladyslaw Bienkowski mint «felvilágosodott szocialista abszolutizmust» írta le a célbavett rendszert.

A másik evolúciós felfogást Stanislaw Stomma, e felfogás egyik legkiválóbb képviselője «neopozitivistá» irányzatnak nevezte. Lényege az volt, hogy meg kell kísérelni Roman Dmowski XX. század eleji stratégiáját az új politikai helyzetben. Stanislaw Stomma, aki a «Znak» nevű katolikus csoportot vezette, úgy gondolkodott, hogy az ország geopolitikai együttthatói, valamint a lakosság valóságossága elidegeníthetetlen s el nem hanyagolható részei a lengyel közéletnek. A nemzeti demokratikus tábor szervezeti s elméleti vezetőjének, Dmowski-nak, 1906-os manőverét akarta megismételni, amelynek során az bekerült a cári Oroszország parlamentjébe. Stomma és társai 1957 januárjában bekerültek a lengyel parlamentbe, a Diétába. A Stanislaw Stomma köré csoportosult katolikus vezetők célja az volt, hogy megteremtsék politikai mozgalmuk magvát, mely alkalmas időben a lengyel nemzet élére állhat majd. Elődje, Dmowski, ilyen helyzetben találta magát az első világháború kitörésekor. Stanislaw Stomma úgy látta, hogy a keleti tömb várható széthullása hasonló helyzetet teremthet. Az 1956-tól 1959-ig terjedő időszakban Stomma felfogását csak mérsékelten támogatta a lengyel főpapi testület, amelyet ebben az időben a Gomulka-féle vezetés jelentős engedelményekben részesített.

A Stomma-féle evolúciós felfogás jelentősen különbözött a revizionizmustól. Neopozitivismusa azt hangoztatta: lojálisnak kell maradni a Szovjetúnióval szemben, mivel az az egykori orosz nagyhatalom jelenkori folytatója s letéteményese, de nem kell elfogadni sem a marxista elméletet, sem a szocialista eszméket. Velük ellentétben a revizionisták inkább szovjetellenes magatartást tanúsítottak (például a magyar ügy miatt) de nem voltak antimarxisták. Hogy hasonlattal éljünk: ha a

Szovjetúnió államszervezete az Egyház, s a marxista ideológia a Szentírás, akkor a revizionisták szentíráspártiak voltak, a maguk módján magyarázván a szent igéket, a neopozitivisták pedig egyházhűek maradtak, bár abban reménykedtek, hogy ez az Egyház előbb vagy utóbb majd eltűnik.

Mindkét áramlat hasonlított abban, hogy terveik megvalósításához felülről jövő változásra számított. Úgy vélték, hogy értelmes vezetők realista politikája eredményeképpen a párt komoly előrehaladást tud tenni. Sem egyik, sem másik áramlat képviselői nem törekedtek arra, hogy állandó, szervezett tömegnyomás segítségével erőszakolják ki ezt az előrehaladást. Inkább a kommunista Fejedelem értelmes jóakarátára számítottak, mint arra, hogy a hatalmat ellenőrző önálló szervek felállításaért harcoljanak.

Ha többre vállalkoznak, közszereplésüket valószínűleg betiltották volna. A keveset-markolás viszont elkerülhetetlenül előkészítette politikai és szellemi bukásukat. A bukásnak egyként kárvallottja lett az egyházkritikus revizionizmus, meg a szentírástagadó neopozitivizmus.

A revizionista áramlatnak volt pedig egy sor határozottnan pozitív kezdeményezése: tudjuk, hogy a korabeli revizionista gondolkodók és művészek hatása élénk politikai tevékenységre ihlette a nemzeti értelmiség nagyrészét. Elég ha megemlítjük olyan tudósok kiváló munkáit mint Leszek Kolakowski, Oskar Lange, Edward Lipinski, Maria Hirszowicz, Włodzimierz Brus, Krzysztof Pomian, Bronisław Baczko és Witold Kula. A szélesebb értelemben vett revizionizmus irodalmi vetületét megtalálhatjuk K. Brandys, A. Wazyk, W. Woroszyński, J. Bochenski műveiben. Tudományos és művészi értékükön felül e fenti szerzők munkái hangot adtak az üldözött eszméknek, az igazságot, az emberiséget védtek meg. Bizonyos munkák megjelenése valóságos politikai eseménnyé nőtt. A revizionizmus politikai tevékenységre készítette a közönséget. Megmutatta, hogy bírálón kell résztvenni a társadalmi életben s hogy nincs igazuk az elvonulóknak, a belső emigrációba burkolódzóknak.

A fentihez hasonló politikai tevékenységhez az embernek hinnie kell abban, hogy befolyásolni tudja a társadalom sorsát. A revizionisták hite az volt, hogy a párt megreformálható. Ma persze vakító világossággal látjuk, milyen hamis reményeken nyugodott ez a hit; az 1956-tól 1968-ig terjedő években mégis ennek köszönhetjük hazánkban a valóságos és pozitív állampolgári tevékenységet s a nyílt ellenzéki magatartást. A korabeli bíráló tevékenység nagyrésze ebből az eszmeáramlatból indult ki, nem pedig a megalkuvást nem ismerő antikommunisták köréből. Akármekkora is a lengyel baloldali értelmiség felelőssége a sztálinizmusban, ugyanez az ex-sztálinista revizionista értelmiség volt az, amely megteremtette s az értelmiség széles rétegeiben elterjesztette azt az ellenzéki magatartásbeli példát, amely szerint Lengyelország nehéz viszonyai közt is újjászülethet az állampolgári tevékenység. Sajnálatosképpen eredendő baja volt a revizionizmusnak, hogy azt hitte: a párt «liberális» szárnya ugyanazt akarja, mint a revizionista értelmiség. Véleményem szerint a revizionisták legfőbb veresége nem abban állott, hogy elvesztették a párt kebelén belül folyó harcukat a hatalmi posztokért (ez a csata elveszett még mielőtt elkezdték); a vereség abban állt, hogy sohasem fogalmazták meg a baloldal demokratikus programját.

Az 1968-as márciusi események végső határt szabtak a revizionizmusnak. A revizionista értelmiség s a párt között végleg megszakadtak a szálak. 1968 márciusa után nem lehetett többé arra számítani, hogy a párt élére demokratikus vezetőség kerül. Az igazság az, hogy Władysław Bienkowski valamivel később mégis hangot ad ilyesfajta reménységnek; a közvélemény azonban - helyesen vagy helytelenül - úgy ítéli meg, hogy taktikai fogásról van szó, nem igaz reménykedésről. Pedig Bienkowski gondolatmenete szakított a régi stílusú revizionista gondolkozásmóddal, melynek iratlan törvénye, hogy csakis a párton belül lehet fellépni, tehát nincs mód arra, hogy az ellenzék a közvéleményhez folyamodjék...

A revizionisták hite egy értelmes vezető eljövételében Bienkowskiénál a hatalmon lévő vezetők ostobasága elleni

kérlelhetetlen harc formáját ölti. De hiába fekteti le az ellenzék programját, hiába fejt ki a hatalommal élesen szembenálló eszméit, megint csak a Hatalomhoz fordul, s nem a társadalomhoz. Nem-párttag olvasója nem érthette meg a programból, mit kell tennie ahhoz, hogy hozzájáruljon egy demokratikus átalakuláshoz.

S mégis, ebben az 1968-as esztendőben, a revizionizmus halálának évében, a diáktüntetések felvonulók azt kiabálták: «Egész Lengyelország várja a maga Dubcek-ét!» A csehszlovák kommunista vezető egy időre a remény jelképévé vált. Sőt egészen a mai napig, a Dubcek-mitosz s a Prágai Tavasz emléke élénken hat, habár kétértelmű a jelentősége.. Éppúgy sugallhatja a sugárzó derülést, mint a legsötétebb pesszimizmust. A konformistának is, a hősnek is egyaránt érveket szolgáltat. Miért? Mindjárt meglátjuk.

1956 októberében, a fenyegető varsói szovjet katonai intervenció nyomán, egyszerre nemzeti hőssé lett egy vezető. Tizennégy évvel később, 1970 telén, ugyanennek az embernek, Gomulkának, szégyenletesen el kellett kullognia a politikai színtérről. Ez a példa éles fényt vet a pártvezető-hős mitoszára függetlenül a hős személyétől. Feltehető, hogy ha Csehszlovákiában sem következik be a szovjet beavatkozás, végül kitör a harc a párt haladó szárnya és a pártonkívüli ellenzék közt (volt politikai foglyok szövetsége, egyetemista mozgalom, stb.) Akármilyen szomorú is ez, nincs kizárva, hogy Dubcek számos követője átvedlett volna ellenzék-szelidítővé.

A«jó pártvezér» legendája már a természeténél fogva is kétértelmű. Többen is azzal érveltek a pártba jelentkezéskor: «Így szolgálhatjuk a lengyel demokratizálás ügyét, így segíthetjük elő egy esetleges lengyel Dubcek erőfeszítéseit». Ma is hallani olyat, hogy a demokratizálás érdekében szolgálja ki valaki a totalitárius hatalmat.

A csehszlovák példát azok is felhozzák, akik nem lépnek be a pártba, magukat integrális antikommunistának mondják, de gondosan elkerülnek minden ellenzéki tevékenységet. Véleményük szerint az ellenzéki ember politikai kalandor, s a csehszlovákiai események s Dubcek sor-

sának tanulságát idézik, miszerint «semmi sem változhat». Számomra a csehszlovák lecke tanulsága éppen ellenkezőleg az, hogy *van* lehetőség a változtatásra, bizonyos határokon belül. Egyrészt a totalitárius *status quo* sebezhetőségét mutatja, másrészt azt, hogy mekkora durvasággal reagál a veszélyben forgó szovjet birodalom.

Érdeemes megvizsgálni a neopozitivisták tapasztalatát is. Kétségkívüli érdemük, hogy létrehoztak egy bizonyos marginális közvéleményt, hogy olyan gondolkodásmódot honosítottak meg, mely különbözik a párt hivatalos kulturális, tudományos és politikai propagandastílusától. A «Znak» mozgalom 1956-ban a már fentebb említett reálpolitika elvei alapján indul meg; s az 1944-es kimenetelű varsói felkelésre utalva elveti a lengyel «felkelési hajlam» megnyilatkozásait. Jelentős engedményeket csikar ki a kormányzattól, amelyeknek fejében Gomulka s a párt új vezetősége mellé áll. Sorra megalakulnak a katolikus értelmiség klubjai, a «Tygodnik Powszechny» hetilap újraéled, megalapítják a «Znak» havi folyóiratot s kiadót. A Znak mozgalom a maga nyelvén beszél, sajátos nemzeti kultúrát hirdet. Ezen a téren felmérhetetlenek az eredményei. Rendkívül nagy jelentőségű a lengyel szellemi életre nézve a jelenkori katolikus gondolkodás felújítása. Írói - Stefan Kisielewski, Hanna Malewska, Jerzy Turowicz, Jerzy Zawiejski, Stanislaw Stomma, Antoni Golubiew és Jacek Wozniakowski - elévülhetetlen érdemeket szereztek műveikkel. Stefan Kisielewski, Jerzy Zawiejski és Stanislaw Stomma parlamenti felszólalásai nyomán az ifjabb lengyel nemzedék belekóstolhatott legalább abba, hogy mi is lenne egy többpártrendszer. Még akkor is, ha elveihez híven, a Znak képviselői csoport a realista, pragmatikus, katolikus «Őfelsége ellenzéke» szerepéhez tartotta magát.

A Znak bizonyos politikai feltételekhez kötötte, hogy Gomulkát támogassa. Ezek: a lengyel állam politikai szuverénitásának kiszélesítése a Szovjetunióval szemben, a gazdasági szerződések újra-fogalmazása, a szovjet szakértők távozása s a polgárjogok kiterjesztése. Ennek keretében az állam és az egyház viszonya normalizálódik

(szabadon bocsájtják a lengyel egyház fejét, elhagyják az egyházzal szembeni hivatalos packázást, törvényesítik a vallásoktatást, stb.) Ezirányban a Znak támogatta a hatalmat, igaz: mérséklettel s méltósággal. Mint a revizionisták, a katolikusok is felülről jött engedményekre számítanak, inkább mint a társadalmi nyomás megszervezésére. A megegyezésre fektetik a fősúlyt, a konfliktusokat elkerülik: gondozzák a párttal való kapcsolatukat s vigyáznak arra, hogy ne tekintsék őket ellenzéki csoportnak.

Noha a Znak vezetői sohasem estek a revizionisták főhibájába, azaz mindig aláhúzták, hogy más politikai égtájba tartoznak, mint a kommunista párt, mégis kritikusan kell kezelnünk magatartásukat. Politikai megegyezésnek csak akkor lehet értelme, ha azt mindkét fél komolyan veszi. Ilyesféle magatartás kommunistákkal, akik még a megegyezés szót is kidobták a szótárukból, csak akkor célravezető, ha erőhelyzetből történik. Ellenkező esetben nem megegyezésről, hanem megadásról van szó. s a megegyezéses taktika a politikai önfelszámolás irányában halad. Pontosan ilyen sors várt a Znak parlamenti frakciójára. Eltúrte, hogy a hatalom személyi változásokat követeljen a frakcióban, s ezt végre is hajtotta; politikai kompromisszumot vezetett be politikai vonalába. Az elvi vonalon tett koncesszió miatt a Znak képviselői elvesztették hitelüket a hatalom előtt is - az csak a nyers erőt ismeri el - s a lakosság előtt is, mely ha önmaga nem képes is megmozdulásra, nagyrabecsüli a bátorságot, a kitartást. A Znak képviselői engedményekkel kezdték, megalkuvással végezték. Kemény szavak ezek; de hogyan lehetne mást használni a Znak képviselők legutolsó megnyilvánulásával szemben, amikor is megszavazzák (az egy Stomma kivételével) az alkotmány módosítását, amelyet elutasít az ország egész független közvéleménye. Ez volt az elvi engedmények utolsó állomása és végső eredménye, s mindez azért, hogy néhány csalóka azonnali engedményhez jussanak.

A revizionisták és neopozitivisták felfogása megfelelt az 1957-1964 esztendőök közti különleges helyzetnek.

amelyben társadalmi normalizálásnak s politikai olvadásnak voltunk a tanúi, amikor emelkedett az életszínvonal s kiszélesült a polgári szabadságjogok horizontja. A két fel fogás eléggé híven tükrözte a politikai béke s a társadalmi-pszichológiai szilárdság légkörét.

A revizionisták és a neopozitivisták valóságérzékének a hiánya (pedig ez utóbbiak mennyire realistának képzeltek magukat!) akkor tűnt elő, amidőn a hatvanas évek második felében s a hetvenes évek elején a társadalmi összeüt közések elmélyülésére került sor. A különböző spontán megnyilvánulások - 1968 márciusában a diák- és értelmi ségi tüntetések, 1970 decemberében a munkáslázadás, az értelmiség legutóbbi megmozdulása Lengyelország szovjet függőségének alkotmányba iktatása valamint a kommunista párthegemónia elismerése ellen, s végül az 1976 júniusi munkássztrájkok - mindez a revizionisták és a neopozitivisták kudarcát illusztrálja. A valósággal szembesítve világlik ki történelmi szofizmusokon alapuló elvont taktikájuk minden hívsága.

A társadalom és a hatalom közti nyílt összeüt közés minden egyes alkalommal megmutatta, mennyire hiú reményeken nyugodott a revizionisták és a neopozitivisták elképzelése. S minden alkalommal drámai válaszút elé állította a két irányzat képviselőit.

Hacsak az ember nem fogadja el azt a beteges gyanún nyugvó feltételezést, hogy minden népi megmozdulás rendőri provokációs eredetű (sajnos, a totalitárius országok értelmiségi köreiben gyakori ez a feltételezés), akkor világosan állást kell foglalnia a jelenlegi összeüt közések ügyében. Meg kell határoznia, milyen szempontból óhajtja vizsgálni a jelenséget: az elnyomóéból, vagy az elnyomottakéból. A revizionista és neopozitivista gondolatmenet végén elkerülhetetlenül az áll: összeüt közés esetén a hatalom szempontját fogadom el. Ugyanis a sztrájkban álló munkásokkal való minden szolidaritás, a tüntető egyetemisták közé állás, az ellenzéki értelmiség istápolása, ellene szól a revizionista stratégiának, mely a párton belül kíván hatni, vagy a neopozitivistának, mely egyetértési politikát folytat. Az összeüt közés pillanatában

egyik is, másik is hirtelen ott áll anélkül hogy a fő dolgot tisztázni tudná: a hatalomhoz való viszonyát.

A 19. századi baloldali mozgalmak nagy dilemmája, «reform vagy forradalom», nem vonatkozik a mai lengyel ellenzékre. A párt-diktatúra forradalmi úton való megdöntésére vállalkozni, ilyen jellegű kísérleteket szervezni értelmetlen és veszélyes lenne. A mai Lengyelországban esztelen lenne arra számítani, hogy megbukhat a rendszer, amíg a Szovjetunió politikai felépítése az, ami; s veszélyes minden illegális szervezkedés. Ebben az országban, ahol gyakorlatilag ismeretlen a politikai kultúra s a demokrácia, az illegális tevékenység csak súlyosbítaná a társadalmi bajokat, anélkül, hogy megoldaná őket. A forradalmi tervek s az összeesküvési kísérletek csak a rendőrséget szolgálják; amely aztán hisztériás közhangulatot teremt, s megkönnyíti a rendőri provokációt.

Véleményem szerint a keleti országok ellenállói számára az egyetlen járható út a reformokért való el nem hanyuló küzdelem: el kell jutnunk oda, hogy kiszélesítsük a polgárjogokat, biztosítsuk az emberi jogokat mindenki számára. A lengyel példa azt mutatja, hogy a hatalomra gyakorolt nyomás nem megvetendő eredményeket csikar ki. Azt mondhatnánk, hogy a lengyel ellenzék a spanyol utat választotta, a portugál út helyett. Fokozatos és részleges változtatásokra számít inkább, mintsem a meglévő hatalom megdöntésére.

Ennek a potenciális fejlődésnek jelenleg s valószínűleg még hosszú időre keretet szab a Szovjetunió politikai és katonai jelenléte Lengyelországban. A szovjet fegyveres beavatkozás kísértete, a szovjet tankok rémképe Varsó utcáin gyakran megdermeszti az ellenállási képességet. Budapest és Prága esete csak megerősíti ama szélesen elterjedt közhiedelmet, hogy a Szovjetunió vezetői megakadályoznak mindennemű változást. Pedig a kérdés nem ilyen egyszerű.

Emlékezzünk csak vissza: Gomulka 1956-os hatalmas népszerűsége nem azon nyugodott-e, hogy oly ügyesen megfogalmazta a «szovjet kérdést»? Őt követően másoknak is sikerült elnyerniök a közbizalmat s a köztámoga-

tást azzal, hogy e kérdéssel ügyesen lavíroztak az emberek félelme s biztonságigénye közt. Mieczislaw Moczar is ezzel taktikázott: Franciszek Szlachcic is a fenti ellentétes érzelmeket pengette meg, amidőn a többi közt megfogalmazta jelszavát, amely szájról-szájra járt Varsóban: «a lengyel-szovjet barátságnak olyannak kell lennie, mint a jó teának: erős legyen és meleg, de nem szabad túlcukrozni.» A két fenti népszerűség-hajhászó vezető hatalom-ratörése hirtelen megszakadt, de attól még a szovjet kérdés megmaradt jó politikai csemegének.

A lengyel-szovjet viszony egészének az elemzése megmutatja, hogy létezik egy bizonyos érdekközösség a szovjet vezetőréteg, a lengyel politikai vezetés és a lengyel ellenzék közt: mindhárom résztvevő számára igazi katasztrófa lenne a lengyelországi szovjet katonai beavatkozás. Ami a lengyel demokratikus ellenzékét illeti, magától értetődik, hogy felelősségérzete, hazafisága arra készíti, hogy keményen elhárítsa a katasztrófa-politikát. Ami a lengyel pártvezetőséget illeti, a szovjet katonai beavatkozás egyszerű szovjet birodalmi helytartóvá degradálná, míg ma, ha hatalma korlátozott is, mégis egy 34 milliós országot kormányoz.

A szovjet vezetők pedig máig sem felejtették el a magyarországi és a csehszlovákiai katonai intervenció nemzetközi kihatását. Azt sem felejtették el, milyen elszántak voltak 1970 decemberében és 1976 júniusában a lengyel munkások. Ha még azt is figyelembe vesszük, hogy Lengyelországban nemzeti tradíció az orosz-ellenesség, s hogy a népesség hajlamos arra, hogy reménytelen küzdelmeket vállaljon, világos a szovjet vezetők előtt, hogy egy lengyelországi katonai beavatkozás elrendelése szovjet-lengyel háborúra vezetne.

Ezt a háborút Lengyelország elvesztené katonailag, de a Szovjetunió nem nyerné meg politikailag. Lengyelország számára nemzeti tömeggyilkosság lenne, de a Szovjetunió diplomáciai vereséget szenvedne. Ezért állíthatjuk, hogy a Szovjetunió s Lengyelország vezetői mindent megtesznek, hogy elkerüljék a fegyveres összeütközést.

A fent vázolt tény meghatározza, meddig terjedhet a politikai manőverezés: a közös érdek meghatározott méretű kölcsönös engedményeket szül. Nem mondom azt, hogy a lengyelországi szovjet beavatkozás lehetetlen. Ellenkezőleg: azt gondolom, hogy ha egyrészt a moszkvai és a varsói hatalom, másrészt a lengyel nép elveszítené valóságérzetét, tartózkodását, józan eszét, a szovjet beavatkozás elkerülhetetlen lenne. A lengyel demokratikus ellenzéknek el kell hát fogadnia, hogy a lengyelországi változásokat, legalábbis első fázisukban, a Brezsnyev-féle «korlátozott szuverénítás elve» keretében kell elérnie.

A revizionisták s a neopozitivisták is a «Brezsnyev-elv» keretein belül képzeltek el az evolúciós programjukat. A mai ellenzék abban különbözik az említett két eszmeáramlat képviselőitől, hogy meggyőződése: *az evolúciós programnak a független közvéleményhez kell szólnia, s nem a totalitárius hatalomhoz.* Nem a hatalomnak kell «sűgni», hogyan kellene megjavulnia: a társadalomnak kell megmondani, miként léphet fel hathatósan.

A hatalom számára az a legvilágosabb útmutatás amit a tömegnyomás sugall.

Az új evolúciós ellenzék abból indul ki, hogy az öntudatra ébredt munkásság határozott, következetes állásfoglalása már többször látványos engedményekre kényszerítette a hatalmat. Nehéz előrelátni, mi lesz a munkásság helyzetének további fejlődése; annyi bizonyos, hogy tőlük tart leginkább a hatalom. Ennek a társadalmi csoportnak a nyomása elkerülhetetlenül szükséges ahhoz, hogy a nemzet élete a demokrácia irányában fejlődhessék.

A feladat nem látszik könnyűnek, sem könnyen áttekinthetőnek. Hozzá tartozik, hogy minden alkalommal át kell lépni a félelem határsorompóján, minden egyes alkalommal újból fel kell éleszteni a politikai öntudatot. Azal, hogy a munkásszervezeteket, munkástársulásokat szétrombolták, a politikai ellenállás hagyománya is megtört, s ez komoly mértékben fékezi a folyamatot. De megszületett a munkásöntudat új változata azon a napon, amikor feltűnt az első független munkás-önvédelmi

szervezet, azon a napon, amidőn Szczecin és Gdansk hajógyáraiban megalakultak a sztrájkbizottságok. Nehéz előrelátni, mikor és hogyan jönnek majd létre újabb, tartósabb életű munkásintézmények, s milyen alakot öltenek majd: spanyol mintájú munkásbizottságokét, független szakszervezetét, segélyegyletét? Annyi bizonyos, hogy amint megszülettek, az «új evolúció» ellenzéki elve testet ölt, s megszűnik csupán reményteli elvi állásfoglalás lenni.

A katolikus egyház szerepe a mai lengyel helyzetben alapvető. Magába foglalja a népesség nagyobb részét, s a papság magatartásának sokszor politikai a súlya. A lengyel katolikus egyház vezető személyiségeinek magatartását figyelemmel kell megvizsgálnunk. Az egyház kiadványaiból hitelesen követhető az útjuk. Kezdeti nyíltan antikommunista magatartásuk, mely minden 1945 után létrejött társadalmi és politikai változást megtagadott, egyre inkább helyet adott az anti-totalitárius ellenállásnak. A «hitetlenek» elleni dörgegelések eltűntek, helyükbe az emberi jogok védelme lépett. A lengyel egyház vezetői pásztorleveleikben az igazság, a szabadság, az emberi méltóság érdekében szállnak síkra. A dolgozók jogai érdekében is felemelik a szavukat, főként a sztrájkjogért, s a független szakszervezeti érdekvédelemért. Az Egyház ellenáll a hatalom nyomásának, védi a keresztény erkölcsöt s az Emberi Jogok elvét: ezzel akarva, nem akarva, elősegíti a lakosság anti-konformista magatartását, emberi méltóságot sugall, s egyre növekvő igényeket kelt az emberekben a polgárjogok iránt.

Az «új evolucionizmus» lassú, fokozatos változásokat jelent. Ami nem jelenti azt, hogy a mozgalom mindig békés fog maradni, sem azt, hogy elkerülhet minden áldozatot.

Megtörténhet, hogy a mozgalom továbbra is tömeges munkás és egyetemista tüntetések formáját ölti. A hatalom felső köreiből állandó vitatéma: hogyan reagáljanak e tüntetésekre. Próbáljunk hát feltenni egy-két bennünket érdeklő kérdést: van-e a pártban, a pártvezetésben olyan elem, amely reformprogramot javasolhatna? Feltámad-

hat-e a párton belüli revizionizmus? Végül: található-e a demokratikus ellenzék olyan pártfrakciót, amellyel szövetségre léphetne?

Az a «revizionizmus», mely az ötvenes évek közepén született, s amely a párt belülről való megújódását tűzte ki céljául, megszűnt létezni. Másrészt a mai Lengyelországban nehéz elképzelni olyan mozgalmat, mely a marxizmus-leninizmusra vagy annak valamely ágazatára támaszkodva próbálná a meglévő hatalmat megreformálni: a mai Lengyelországban a marxista-leninista elmélet csupán üres gesztus, hivatalos parádé. Nem idéz fel vitát, nem vált ki izgalmat senkiből. Nem lehet hát feszültségek forrása, nem oszt, nem szoroz.

Ennek ellenére úgy vélem, elkerülhetetlen a párton belüli változás. A párttagok tizezrei közt, akik minden érdeklődésüket elvesztették a dialektikus materializmus titkai iránt, sokan vannak olyanok, akiknek a párthoz való tartozása egészen egyszerűen a közéleti szereplés elkerülhetetlen velejárója. Ezek közt sokan a «reálpolitika» hívei, pragmatikus gyakorlati emberek, a gazdasági reform pártolói; véleményük, döntéseik megfelelnek a gazdasági ésszerűség követelményeinek. Gyakorlatias voltak: azt sugallja, hogy pártolják a tudományos fejlődést, a tőkés országokkal való technikai kapcsolatot, fontosabbnak tartják a szaktudást a korlátolt elméleti előírásoknál.

Mindez természetesen nem teszi őket demokratákká. A «pártpragmatista» minek is kívánná a demokratikus változásokat, a többpártrendszer, vagy a munkásönkormányzatot? De ez a pragmatista bizonyos okokból világosan látja, hogy a többpártrendszerért küzdő erőkkel jobb megegyezni, mint azokat durván elnyomni. A pragmatista jól tudja, hogy az elnyomás nem-hogy nem oldja meg a problémákat, hanem későbbi tömegelégedetlenséget készít elő, s annak beláthatatlan a következménye. Szeretné elkerülni a bajt.

Ezért van az, hogy e pártbeli pragmatikus partnere lehet a politikai engedmények kérdésében a demokratikus ellenzéknek, de szövetségese soha. Fontos különbség! Az is hiba lenne, ha a demokratikus ellenzék nem figyelne

fel arra, hogy a hatalomban különböző tendenciák mutatkoznak; ha elfordulna a való élettől, szélsőségesé válnék, politikai kalandokba bocsátkoznák. Ha viszont ösztetévesztené saját törekvéseit azzal, amit a párt pragmatikus szárnya akar, visszaesnék a revizionisták hibájába, hamis szövetségbe bonyolódnék, elvesztené eszmei egyéniségét. A demokratikus ellenzéknek nem szabad túlságosan reménykednie az «intelligens pártvezetőkben», sem beleesnie abba a csapdába, miszerint ne csépeljük a jelenlegi vezetőket, utánuk csak rosszabb jöhet...A demokratikus ellenzéknek legelőször is világosan meg kell határoznia a maga politikai célját, csak ezen az alapon kérhet vagy fogadhat el engedményt. Amikor a hatalom úgy reagál a munkásfelkelésre, hogy «tárgyalni kell a munkásokkal», s nem vérfürdőt akar rendezni, a demokratikus ellenzéknek nem szabad ezt elégséges engedménynek tekintenie (azon az alapon, hogy «legalább nem lönek»...), de nem is szabad lebecsülnie mondván, hogy ez csupán értelmetlen szócséplés. A demokratikus ellenzék feladata, hogy állandóan s módszeresen jelen legyen a közéletben, közös megmozdulások útján politikai eseményeket teremtsen, alternatívát javasoljon minden helyzet megoldására. Ami ezenkívül van, az csak üres szó.

Gyakorlati alternatívákat kidolgozni, síkra szállni az értékekért: ez az értelmiség feladata, jobban mondva, azé az értelmiségé, mely tovább folytatja a századeleji «megszelidíthetetlen» intelligencia hagyományait.

A magam részéről ehhez a hagyományhoz húzok, s azokhoz, akik ma folytatják és ápolják ezt a hagyományt. Ha gyenge is még a hangjuk, ők azok, akik független közvéleményt alkotnak, s akik kidolgozzák a nem-konformista ember magatartását. A munkásokkal egybecsengő hangjuk fog irányt szabni a fiatalság politikai törekvéseinek, az határozza majd meg a változások jellegét Lengyelországban is, a többi keleti országban is. Nincs szabad sajtó, nincs szabad társulási jog: ezért oly hatalmas ezeknek az értelmiségi köröknek az erkölcsi és politikai felelőssége. Olyan magatartást kíván meg, melynek logikai

következménye, hogy az illető elfordul az anyagi javaktól, a hivatalos elismerés keresésétől; aki ezt választja, annak az igazság lesz az életeleme.

Aki az igazságot keresi, vagy ahogyan Kolakowski mondta, «aki becsületben él», az nem csupán a jobb jövőért harcol, hanem a máért is. Minden ellenállási tett egy lépés a demokratikus szocializmus felé, mely nem annyira intézményekből alakult jogi képződmény: inkább szabad emberek társulata, valóságos, minden nap újjászülető emberi közösség.